

Maar waar zijn we het dan wel over eens?

Deel I: zorgen, prioriteiten en tegenstellingen

Onderzoek m.b.t. de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023, i.o.v. de Volkskrant
Rapport I&O Research

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2023/194

Datum

oktober 2023

Opdrachtgever

De Volkskrant

Auteurs

Peter Kanne
Maartje van de Koppel
Asher van de Schelde

Copyright

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron (I&O Research en de Volkskrant) duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Terugdringen immigratie en inkomensongelijkheid belangrijkste wens kiezers	4
Drie stromenland	4
Au.b. meer samenwerking...	5
... om immigratie, inkomensverschillen en CO2-uitstoot te beperken	5
1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Verantwoording	8
2 Zorgen, prioriteiten en tegenstellingen	9
2.1 Politieke peiling 9 oktober	9
2.2 Zorgen	10
2.3 Prioriteiten	13
2.4 Tegenstellingen en compromissen	17
2.5 Tegenstellingen overbruggen	19
2.6 Bestuurscultuur, problemen oplossen en samenwerken	20

Samenvatting

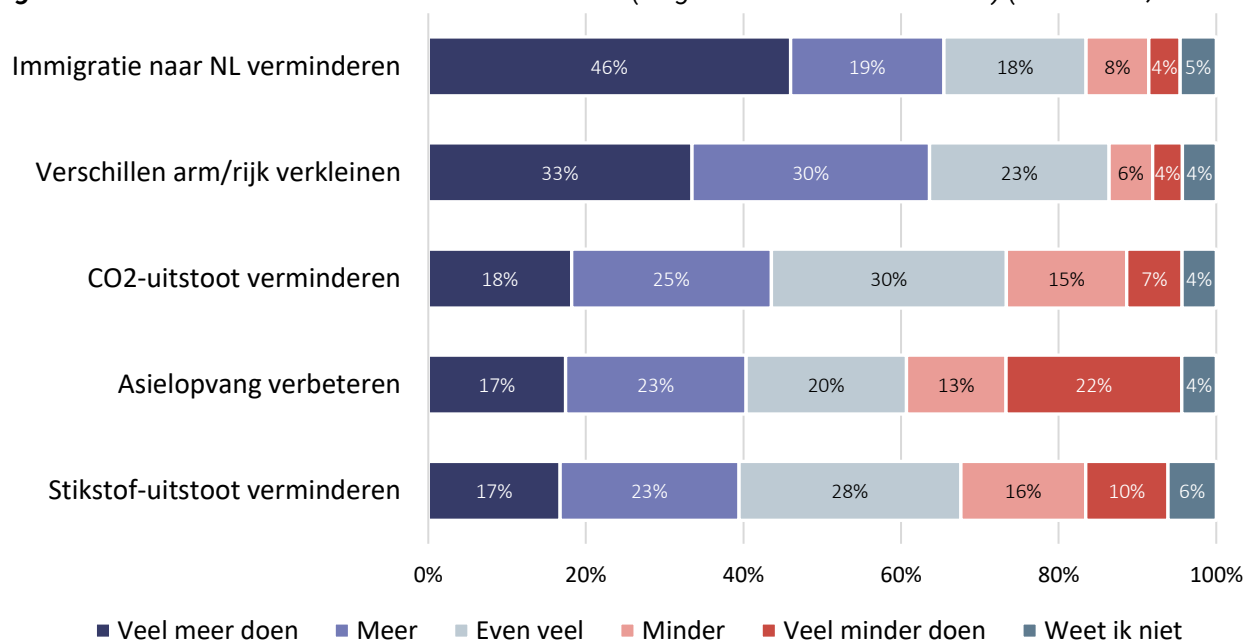
Terugdringen immigratie en inkomensongelijkheid belangrijkste wens kiezers

Nederlanders maken zich zorgen over een veelheid aan problemen die spelen, het meest over het gebrek aan woningen (82%), polarisatie in de samenleving (79%), digitale veiligheid (78%), onveiligheid en criminaliteit (77%) en de kwaliteit van de gezondheidszorg (77%).

In dit onderzoek focussen we op vier overkoepelende thema's: klimaat, stikstof, immigratie/asiel en inkomen, armoede en bestaanszekerheid. Van deze vier kwesties houden immigratie en inkomensongelijkheid de mensen in het land het meest bezig.

Maar liefst 65 procent vindt dat een volgend kabinet meer moet doen aan het terugdringen van immigratie (46% vindt zelfs 'veel meer') en 64 procent zegt dit over het terugdringen van de inkomensverschillen. Het terugdringen van CO₂-uitstoot (44%), het verbeteren van de asielopvang (40%) en het verminderen van de stikstof-uitstoot (39%) volgen op gepaste afstand, maar per saldo wil men eerder dat dit wel dan niet gebeurt.

Figuur 0.1.1: Moet kabinet meer of minder doen aan... (vergeleken met beleid Rutte IV) (basis: allen, n=1.959)

Drie stromenland

Op basis van een latente klassenanalyse (gericht op meningen over de vier hoofdthema's) zien we drie min of meer gelijke groepen ontstaan.

Het **'Gematigde Midden'** beslaat ruim een derde van de bevolking. Deze kiezers willen immigratie en ongelijkheid verminderen maar staan gematigd in de klimaat- en stikstofdiscussie. De VVD is hier de meest populaire partij, gevolgd door NSC, CU en CDA.

Een ander derde deel noemen we de ‘**Progressieve Oppositie**’. Zij vinden dat er gestreden moet worden tegen klimaatverandering en ongelijkheid, ze willen immigratie overwegend ook beperken maar minder strikt dan de andere groepen, asielopvang willen ze verbeteren. GroenLinks-PvdA is hier de grootste partij, maar ook op PvdD, D66 en Volt wordt gestemd.

De derde groep is de ‘**Conservatieve Oppositie**’, drie op tien vallen onder dit segment. Voor hen is het terugdringen van immigratie het belangrijkste, gevolgd door het aanpakken van inkomensongelijkheid. Klimaat- en stikstofbeleid willen ze afzwakken of zelfs helemaal mee stoppen. De PVV is hier de belangrijkste partij, maar ook NSC en BBB komen in aanmerking.

Tabel 0.1.1: Drie kiezersgroepen o.b.v. van meningen over immigratie, klimaat, stikstof en inkomenspolitiek

	De Progressieve Oppositie	Het Gematigde Midden	De Conservatieve Oppositie
Deel bevolking	34%	37%	29%
Wil:	Meer actie tegen klimaatverandering, stikstofuitstoot en ongelijkheid. Asielopvang verbeteren. Immigratie beteugelen.	Meer beleid tegen immigratie en ongelijkheid. Stikstof- en CO ₂ -uitstoot verminderen, maar niet te snel.	Veel minder immigratie. Minder ongelijkheid en minder actie tegen stikstof en klimaatverandering.
Meest gekozen partij:	GL-PvdA (38%)	VVD (30%)	PVV (25%)
Stemmen daarnaast:	PvdD, D66, Volt	NSC, CU, CDA	NSC, BBB, FvD
Profiel:	Meer vrouwen dan mannen, vaak hoger opgeleid, gemiddeld inkomen, relatief jong, meer stedelijk dan platteland	Iets ouder dan gemiddeld. Gemiddeld qua sekse, opleiding, inkomen, en stedelijkheid	Meer mannen dan vrouwen, lager of middelbaar opgeleid, gemiddeld qua inkomen en leeftijd, relatief vaak platteland

Au.b. meer samenwerking...

Het vertrouwen in de politiek is nog steeds erg laag, maar liefst 83 procent vindt dat de politiek teveel met zichzelf bezig is, in plaats van met het oplossen van de grote problemen van de mensen in het land. Bijna driekwart wil dat politieke partijen en lijsttrekkers meer de samenwerking zoeken.

... om immigratie, inkomensverschillen en CO₂-uitstoot te beperken

Inhoudelijk is er brede consensus over immigratie, inkomensverschillen, CO₂- en stikstofuitstoot: ruime meerderheden vinden dat dit moet worden beperkt.

Immigratie. Internationale vluchtelingenverdragen worden onderschreven, humane opvang is nodig, maar men is het er grotendeels over eens dat Nederland de aantallen die jaarlijks ons land in komen niet aankan. Men wil het liefst alleen ‘échte vluchtelingen’ opvangen, arbeidsmigratie blijft nodig, maar bij voorkeur alleen voor de bouw en land- en tuinbouw. Niet voor de zorg. Men heeft er geen begrip voor dat statushouders voorrang krijgen bij het toewijzen van sociale huurwoningen en ook andere aanspraken van migranten en asielzoekers moeten worden beperkt.

Met betrekking tot **inkomen en armoede** vinden Nederlanders dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen, wat voor velen betekent: bedrijven moeten zwaarder belast worden en de rijksten moeten meer afdragen aan de armen. Relatief vaak relateren kiezers hun mening over inkomenspolitiek aan immigratie. Een respondent: "De werkende Nederlander draait

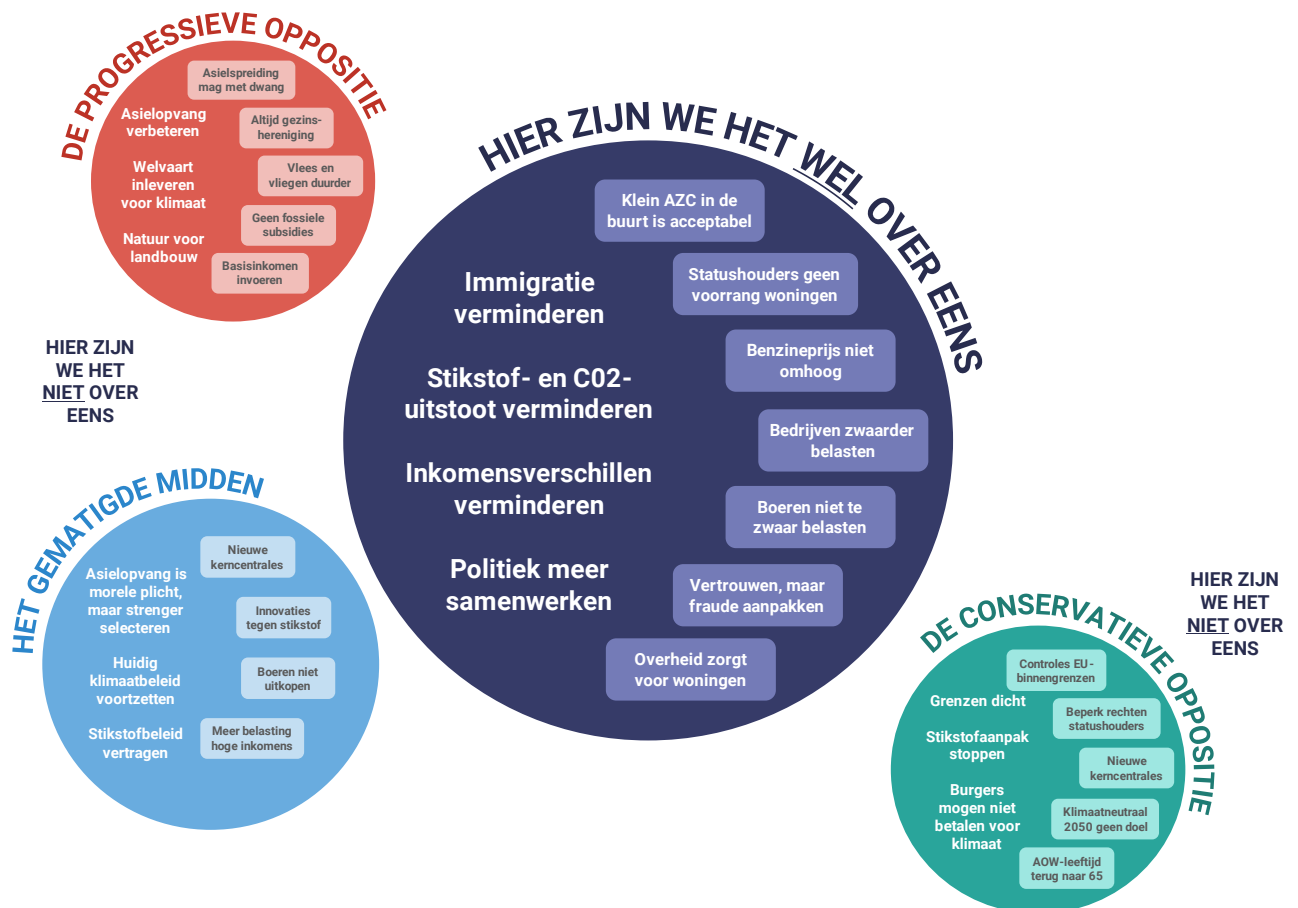
op voor de kosten. Asielzoekers participeren niet of mogen niet. Participeren moet om de kosten te dragen. Misschien hard maar Nederland buigt genoeg. Eigen volk komt niet meer op 1e plaats."

Eén op acht ervaart onvoldoende bestaanszekerheid

Bestaanszekerheid is een belangrijk thema bij deze verkiezingen. De meeste mensen ervaren voldoende bestaanszekerheid, twaalf procent echter niet. De gemiddelde Nederlander denkt bij bestaanszekerheid vooral aan ‘voldoende geld om in leven te blijven’, daarna volgen goede gezondheidszorg, een goede woning en een veilig leven. De 12 procent die onvoldoende bestaanszekerheid ervaart geeft er een iets andere betekenis aan: ze hebben onvoldoende geld om op een prettige manier te kunnen leven én ze zijn niet zeker van goede gezondheidszorg. Bestaansonzekerheid heeft niet alleen met inkomen te maken, niet alle mensen met een beneden-modaal inkomen ervaren onvoldoende bestaansonzekerheid (maar wel meer dan gemiddeld) en niet iedereen met een bovenmodaal inkomen is zeker over zijn bestaan (4 procent van hen ervaart onvoldoende bestaanszekerheid).

Figuur 0.1.2 Waar zijn we het wel over het eens? En waarover niet?

Onderstaande figuur beantwoordt de vraag ‘waar zijn we het dan wel over eens?’, maar ook ‘waar niet?’ De grote blauwe middencirkel toont de *communis opinio*, in de kleinere cirkels zien we de standpunten waar gemiddeld Nederland verdeeld over is, maar die door desbetreffende groep wel worden ondersteund.

Ook maakt een ruime meerderheid zich zorgen over **klimaatverandering**. Weinigen trekken in twijfel dat de mens verantwoordelijk is voor de opwarming van de aarde en driekwart vindt dat het ambitieuze klimaatbeleid van Rutte IV moet worden voortgezet of zelfs geïntensiveerd. Eveneens driekwart vindt dat bedrijven meer moeten betalen voor hun bijdrage aan de CO2-

uitstoot. Echter, bij veel concrete maatregelen trappen Nederlanders op de rem, het mag burgers financieel niet te veel pijn doen. Zo vindt twee derde dat de benzineprijzen niet mogen stijgen en is er sterke verdeeldheid over het verhogen van de prijs van vlees en vliegtickets. Dit is niet alleen een kwestie van 'onwil': onder de laagste inkomens zegt de helft door duurzaamheidsmaatregelen financieel in de knel te komen.

De **uitstoot van stikstof** houdt de gemoederen aanzienlijk minder bezig. Driekwart zegt zich er desgevraagd wel zorgen over te maken, maar de een is bang voor wat stikstof doet met flora en fauna, de ander vindt vooral de gevolgen voor de woningbouw zorgelijk en een derde bekommert zich om de positie van de boeren. De helft vindt weliswaar dat de veestapel moet krimpen (29% vindt van niet), maar dat mag niet gedwongen. Men is van mening dat de veehouderij nu al onevenredig wordt belast. Op de vraag hoe stikstof dan wel kan worden teruggedrongen wordt het vaakst gerekend op innovatieve landbouwtechnieken.

Verdeeldheid over snelheid stikstofbeleid

Desalniettemin zeggen twee op drie Nederlanders het stikstofbeleid van Rutte IV op z'n minst te willen voortzetten. Wel is er grote verdeeldheid over hoe snel de stikstofuitstoot moet worden teruggebracht. In het regeerakkoord van Rutte IV stond dat de stikstofuitstoot rondom gevoelige natuur in 2030 met de helft moest zijn afgenomen. Eén op tien vindt dat het nog sneller moet, 28 procent pleit ervoor vast te houden aan 2030. Maar de grootste groep (35%) vindt dat het ook in 2035 of later gerealiseerd mag worden. Een vijfde vindt dat een volgend kabinet helemaal moet stoppen met het stikstofbeleid.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

I&O Research en de Volkskrant trekken al langer op als het gaat om electoraal onderzoek. Ook dit jaar, met Tweede Kamerverkiezingen op 22 november. We doen onderzoek voor de krant naar de electorale kant van de verkiezingen, de zetels, het zweef en switchgedrag, welke motieven zitten achter dit stemgedrag, hoe worden de lijsttrekkers gewaardeerd? Daarnaast - en daar heeft deze rapportage betrekking op - is de Volkskrant geïnteresseerd in wat er inhoudelijk ten grondslag ligt aan kiesgedrag. Dat het land gepolariseerd is op een aantal belangrijke thema's is bekend, maar geldt dat voor alles binnen elk thema of zijn er (deel)gebieden te vinden waarin ze elkaar wel vinden?

De centrale vraag voor dit onderzoek was dan ook:

Hoe denken kiezers over belangrijke thema's bij deze verkiezingen? Waarin verschillen ze van mening en waarin vinden de verschillende kampen elkaar wel? Wat verenigt ze?

In dit onderzoek zoomen we inhoudelijk in op de vier grote thema's bij deze verkiezingen:

- 1 Klimaat
- 2 Stikstof
- 3 Immigratie/asiel
- 4 Inkomen, armoede, bestaanszekerheid

In dit rapport gaan we per thema de diepte in (hoofdstukken 3 t/m 6). In hoofdstuk 2 laten we zien hoe dat er van bovenaf uitziet en in hoeverre deze thema's met elkaar samenhangen.

1.2 Verantwoording

Dit onderzoek vond plaats van maandag 2 tot dinsdag 10 oktober 2023.

In totaal werkten 1.959 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. De steekproef is volledig getrokken in het I&O Research Panel. In hoofdstukken 3 t/m 6 worden soms stellingen gerapporteerd die aan de helft van de steekproef zijn voorgelegd (omdat de vragenlijst anders te lang zou worden). Ook deze steekproef is representatief voor de Nederlanders 18+.

I&O Research voerde dit onderzoek uit in opdracht van de Volkskrant.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van n=2.000 en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

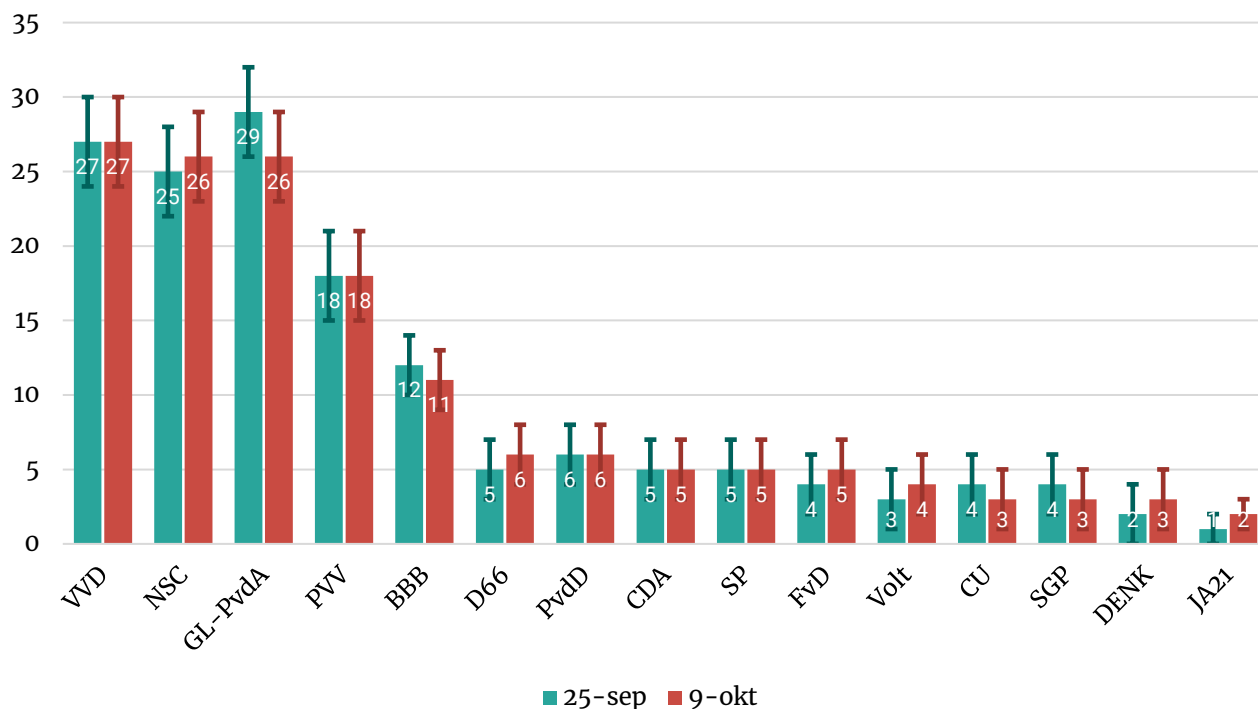

2 Zorgen, prioriteiten en tegenstellingen

2.1 Politieke peiling 9 oktober

Dit onderzoek werd uitgevoerd in de eerste anderhalve week van oktober 2023. Deze zag er toen als volgt uit: VVD (27 zetels), GroenLinks-PvdA (26) en NSC (26) gingen samen aan kop. De drie partijen deden (statistisch) niet voor elkaar onder. PVV (18) en BBB (11) volgden op enige afstand. Daarna zien we een groot peloton van tien partijen met tussen de twee en zes zetels.

Figuur 2.1: Zetelverdeling politieke peiling I&O Research (met marges) – 9 oktober 2023

Bron: I&O Research, 9 oktober 2023

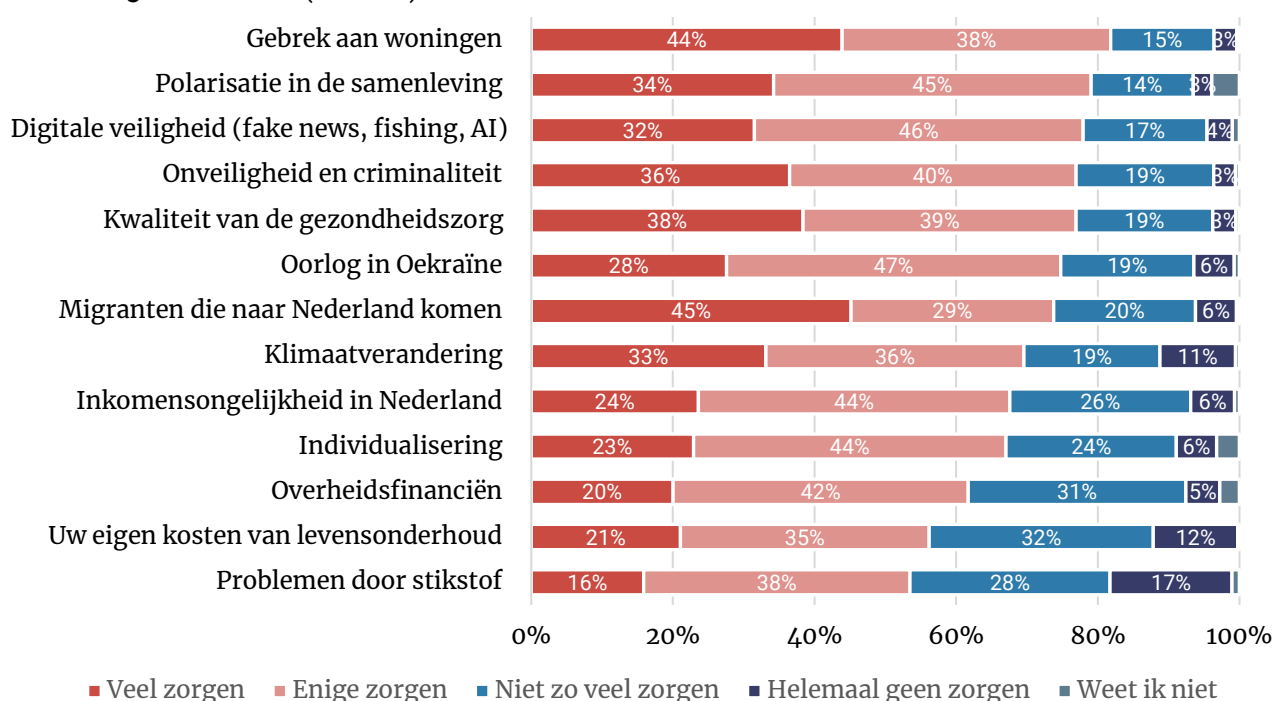
2.2 Zorgen

Aan het begin van de vragenlijst vroegen we voor 13 probleemgebieden in welke mate men zich er zorgen om maakt. In de eerste plaats valt op dat Nederlanders zich over al deze kwesties in ruime mate zorgen maken.

Als we de categorieën veel en enige zorgen samennemen komen vooral gebrek aan woningen (82%), polarisatie in de samenleving (79%), digitale veiligheid (78%), onveiligheid en criminaliteit (77%) en de kwaliteit van de gezondheidszorg (77%) bovendrijven.

Kijken we alleen naar de categorie ‘veel zorgen’ dan zijn migranten die naar Nederland komen (45%) en gebrek aan woningen (44%) de grootste hoofdpijndossiers.

Figuur 2.2: In hoeverre maakt u zich zorgen om de onderstaande zaken en ontwikkelingen in de samenleving? Basis: allen (n=1.959).

In onderstaande tabel 2.1 zien we dat jongeren zich vooral zorgen maken een gebrek aan woningen, op afstand gevolgd door klimaatverandering en polarisatie. Ouderen maken zich überhaupt vaker zorgen: over alles waar de gemiddelde Nederlander zich zorgen om maakt, maar dan meer.

Lager opgeleiden maken zich het meest zorgen om onveiligheid en criminaliteit, gebrek aan woningen, migranten die naar Nederland komen, digitale onveiligheid en de kwaliteit van de gezondheidszorg. Terwijl hoger opgeleiden de meeste zorgen hebben over de polarisatie in de samenleving, woningen en de oorlog in Oekraïne. Hoger opgeleiden maken zich verder wat minder zorgen dan middelbaar en lager opgeleiden.

Tabel 2.1: In hoeverre maakt u zich zorgen om de onderstaande zaken en ontwikkelingen in de samenleving? Naar leeftijd en opleiding. Basis: allen (n=1.959).

% VEEL TOT ENIGE ZORGEN	NL	LEEFTIJD					OPLEIDING		
	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Midden	Hoger
Gebrek aan woningen	82%	89%	80%	76%	81%	87%	84%	82%	81%
Polarisatie	79%	72%	76%	75%	79%	88%	77%	76%	83%
Digitale veiligheid	78%	63%	74%	69%	80%	89%	83%	80%	73%
Onveiligheid/criminaliteit	77%	52%	67%	75%	81%	88%	89%	80%	66%
Gezondheidszorg	77%	57%	73%	77%	76%	85%	82%	80%	70%
Oorlog in Oekraïne	75%	66%	60%	69%	78%	89%	78%	72%	76%
Migranten naar NL	74%	54%	64%	74%	76%	84%	86%	78%	62%
Klimaatverandering	70%	72%	69%	64%	68%	77%	67%	64%	77%
Inkomensongelijkheid	68%	58%	68%	67%	65%	72%	67%	70%	65%
Individualisering	67%	52%	63%	62%	68%	77%	68%	64%	69%
Overheidsfinanciën	62%	46%	61%	55%	62%	71%	71%	62%	56%
Eigen levensonderhoud	56%	63%	70%	63%	50%	44%	59%	63%	48%
Problemen door stikstof	53%	56%	49%	49%	51%	63%	49%	47%	63%
n =	1.959	78	257	363	639	622	478	705	776

Tabel 2.2: In hoeverre maakt u zich zorgen om de onderstaande zaken en ontwikkelingen in de samenleving? Naar regio. Basis: allen (n=1.959).

% VEEL TOT ENIGE ZORGEN	NL	NOORD		OOST		WEST		ZUID	
	Totaal	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land
Gebrek aan woningen	82%	89%	79%	85%	81%	83%	86%	82%	74%
Polarisatie	79%	82%	77%	83%	80%	77%	84%	77%	74%
Digitale veiligheid	78%	77%	80%	83%	74%	77%	77%	78%	76%
Onveiligheid/criminaliteit	77%	73%	90%	74%	74%	74%	73%	74%	86%
Gezondheidszorg	77%	69%	76%	76%	78%	75%	80%	77%	80%
Oorlog in Oekraïne	75%	78%	72%	77%	72%	75%	82%	75%	74%
Migranten naar NL	74%	68%	90%	66%	74%	69%	85%	65%	86%
Klimaatverandering	70%	76%	58%	76%	70%	73%	72%	71%	62%
Inkomensongelijkheid	68%	67%	67%	77%	61%	65%	72%	68%	66%
Individualisering	67%	73%	65%	71%	71%	65%	75%	66%	58%
Overheidsfinanciën	62%	60%	64%	56%	67%	60%	59%	66%	61%
Eigen levensonderhoud	56%	59%	56%	55%	58%	56%	50%	56%	60%
Problemen door stikstof	53%	61%	49%	56%	54%	58%	50%	51%	49%
n =	1.959	58	115	174	203	623	112	216	185

Tabel 2.3: In hoeverre maakt u zich zorgen om de onderstaande zaken en ontwikkelingen in de samenleving? Naar politieke voorkeur. Basis: allen (n=1.959).

% VEEL TOT ENIGE ZORGEN	POLITIEKE VOORKEUR								
	Totaal	VVD	GL/ PvdA	NSC	BBB	SP	PVV	D66*	PvdD
Gebrek aan woningen	82%	75%	83%	85%	85%	99%	79%	92%	65%
Polarisatie	79%	82%	92%	84%	62%	89%	57%	87%	86%
Digitale veiligheid	78%	77%	79%	84%	76%	85%	73%	69%	66%
Onveiligheid/criminaliteit	77%	80%	58%	82%	87%	77%	89%	56%	56%
Gezondheidszorg	77%	64%	77%	81%	87%	94%	86%	55%	64%
Oorlog in Oekraïne	75%	84%	87%	80%	63%	87%	58%	90%	68%
Migranten naar NL	74%	82%	38%	85%	95%	70%	98%	44%	51%
Klimaatverandering	70%	73%	95%	68%	46%	79%	35%	93%	96%
Inkomensongelijkheid	68%	39%	86%	71%	64%	95%	60%	69%	76%
Individualisering	67%	61%	77%	76%	69%	75%	50%	64%	63%
Overheidsfinanciën	62%	60%	43%	67%	70%	61%	68%	49%	41%
Eigen levensonderhoud	56%	42%	42%	58%	68%	75%	69%	36%	53%
Problemen door stikstof	53%	51%	89%	49%	24%	64%	24%	86%	79%
n =	1.959	214	299	232	102	52	109	48	66

*Indicatief vanwege een laag aantal waarnemingen (n < 50).

Tabel 2.4: In hoeverre maakt u zich zorgen om de onderstaande zaken en ontwikkelingen in de samenleving? Naar politieke voorkeur. Basis: allen (n=1.959).

% VEEL TOT ENIGE ZORGEN	POLITIEKE VOORKEUR				
	Totaal	CDA*	CU*	Volt*	SGP
Gebrek aan woningen	82%	71%	83%	89%	78%
Polarisatie	79%	88%	82%	77%	83%
Digitale veiligheid	78%	86%	75%	79%	78%
Onveiligheid/criminaliteit	77%	86%	69%	54%	85%
Gezondheidszorg	77%	73%	61%	64%	60%
Oorlog in Oekraïne	75%	98%	76%	67%	76%
Migranten naar NL	74%	71%	41%	30%	75%
Klimaatverandering	70%	82%	90%	93%	47%
Inkomensongelijkheid	68%	79%	77%	64%	60%
Individualisering	67%	86%	83%	58%	86%
Overheidsfinanciën	62%	68%	49%	42%	59%
Eigen levensonderhoud	56%	44%	36%	47%	44%
Problemen door stikstof	53%	73%	75%	66%	31%
n =	1.959	38	47	35	43

*Indicatief vanwege een laag aantal waarnemingen (n < 50).

2.3 Prioriteiten

In lijn met waar mensen zich zorgen over maken zien we dat kiezers willen dat de verkiezingen gaan over de woningmarkt (betaalbare woningen/huren; 42%), de gezondheidszorg (38%), Immigratie/asiel (35%), klimaatverandering (30%) en armoede(bestrijding)/sociale voorzieningen (28%).

Verschillen naar leeftijd en opleiding

Jongeren zetten woningen en het klimaat bovenaan, ouderen vinden vooral gezondheidszorg belangrijk. Ook veiligheid vinden ouderen relatief belangrijk.

Immigratie wordt door alle leeftijdsgroepen veel genoemd, behalve door jongeren.

Lager opgeleiden noemen vooral gezondheidszorg en immigratie, gevolgd door de woningmarkt en armoedebestrijding. Hoger opgeleiden vinden dat de verkiezingen vooral moeten gaan over de woningmarkt en klimaatverandering.

Tabel 2.5: Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u?

Drie antwoorden mogelijk. Naar leeftijd en opleiding. Basis: allen (n=1.959).

	NL	LEEFTIJD					OPLEIDING		
	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Midden	Hoger
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	42%	54%	52%	43%	39%	34%	33%	45%	45%
Gezondheidszorg	38%	25%	34%	35%	38%	48%	47%	41%	30%
Immigratie / asiel	35%	22%	25%	38%	39%	39%	41%	42%	25%
Klimaatverandering	30%	42%	34%	28%	31%	25%	19%	23%	44%
Armoede(bestrijding) / sociale voorzieningen	28%	29%	28%	30%	26%	31%	33%	28%	26%
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	22%	12%	16%	20%	27%	27%	27%	26%	16%
Economie/ overheidsfinanciën	14%	15%	22%	15%	12%	10%	11%	11%	20%
Normen en waarden	12%	3%	6%	11%	13%	17%	16%	12%	9%
Onderwijs	11%	17%	9%	13%	9%	13%	9%	8%	16%
Polarisatie	9%	7%	11%	9%	8%	9%	5%	9%	11%
Inspraak en democratie	6%	2%	6%	4%	6%	6%	7%	5%	5%
Natuur	6%	9%	8%	6%	5%	5%	4%	5%	9%
Europese Unie	6%	11%	8%	6%	4%	4%	4%	6%	7%
Bestuurscultuur	6%	10%	2%	5%	7%	6%	4%	6%	7%
Landbouw	5%	6%	5%	6%	5%	4%	4%	5%	5%
Defensie	5%	2%	4%	6%	5%	5%	5%	5%	5%
Leefbaarheid in de wijken	4%	0%	3%	5%	5%	3%	5%	4%	4%
Ethische zaken (euthanasie, abortus, homohuwelijk, etc.)	4%	3%	7%	3%	3%	3%	3%	4%	4%
Werkgelegenheid	3%	1%	4%	4%	3%	2%	4%	3%	2%
Tegengaan van discriminatie	3%	6%	3%	2%	2%	3%	2%	2%	3%
Anders	3%	5%	3%	2%	3%	1%	1%	2%	4%
Weet ik niet	1%	5%	1%	1%	1%	1%	2%	1%	0%
n =	1.959	78	257	363	639	622	478	705	776

Verschillen naar regio

De verschillen naar regio zijn overall wat kleiner dan die naar opleiding of leeftijd. Op het platteland vraagt men vaker om aandacht voor de gezondheidszorg (vooral in het noorden en oosten van het land) en immigratie (vooral in het noorden, westen en zuiden).

In de stedelijke gebieden wil men meer aandacht voor klimaatverandering (in het noorden, oosten en westen) en armoedebestrijding (vooral in het noorden).

Tabel 2.6: Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u?

Drie antwoorden mogelijk. Naar regio en stedelijkheid. Basis: allen (n=1.959).

	NL	NOORD		OOST		WEST		ZUID	
	Totaal	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land	Stede- lijk	Platte- land
Woningmarkt	42%	32%	32%	46%	42%	43%	41%	43%	37%
Gezondheidszorg	38%	28%	52%	28%	47%	32%	40%	41%	44%
Immigratie / asiel	35%	23%	51%	30%	35%	32%	41%	32%	44%
Klimaatverandering	30%	38%	22%	41%	28%	35%	21%	28%	21%
Armoede(bestrijding)	28%	45%	23%	34%	29%	27%	28%	28%	24%
Veiligheid / criminaliteit	22%	25%	22%	17%	20%	21%	22%	29%	28%
Economie/ overheidsfinanciën	14%	19%	9%	11%	14%	16%	9%	11%	13%
Normen en waarden	12%	7%	8%	10%	13%	11%	18%	12%	15%
Onderwijs	11%	14%	13%	13%	6%	12%	11%	13%	12%
Polarisatie	9%	11%	6%	12%	7%	9%	10%	11%	6%
Inspraak en democratie	6%	5%	11%	9%	5%	6%	7%	3%	6%
Natuur	6%	6%	4%	6%	8%	6%	3%	6%	7%
Europese Unie	6%	11%	7%	4%	4%	6%	9%	4%	4%
Bestuurscultuur	6%	10%	3%	10%	5%	6%	5%	3%	4%
Landbouw	5%	0%	12%	5%	8%	4%	6%	2%	6%
Defensie	5%	0%	3%	5%	7%	5%	5%	4%	5%
Leefbaarheid in de wijken	4%	2%	2%	2%	2%	6%	2%	5%	4%
Ethische zaken	4%	4%	4%	5%	6%	2%	5%	4%	6%
Werkgelegenheid	3%	4%	0%	2%	2%	3%	4%	3%	3%
Tegengaan discriminatie	3%	6%	3%	4%	2%	3%	2%	2%	1%
Anders	3%	4%	0%	3%	2%	3%	5%	2%	1%
Weet ik niet	1%	2%	3%	1%	1%	1%	0%	2%	1%
n =	1.959	58	115	174	203	623	112	216	185

Verschillen naar politieke voorkeur

Kiezers van de VVD hechten iets meer dan gemiddeld belang aan immigratie, veiligheid en economie. Verder ook aan wonen en gezondheidszorg.

GL-PvdA-kiezers zetten het klimaat op één, gevolgd door armoede en wonen.

NSC-kiezers lijken qua prioriteiten erg op de gemiddelde kiezer: ze willen aandacht voor de woningmarkt, gezondheidszorg, immigratie en armoedebestrijding. Alleen klimaatverandering vinden ze minder urgent.

PVV-kiezers vinden dat de verkiezingen moeten gaan over immigratie, op ruime afstand gevolgd door armoedebestrijding, de woningmarkt en veiligheid.

Tabel 2.7: Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u?

Drie antwoorden mogelijk. Naar huidige politieke voorkeur. Basis: allen (n=1.959)

	Totaal	POLITIEKE VOORKEUR						
		VVD	GL/ PvdA	NSC	PVV	BBB	D66	PvdD
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	42%	36%	43%	46%	34%	38%	42%	31%
Gezondheidszorg	38%	36%	28%	41%	46%	45%	31%	29%
Immigratie / asiel	35%	44%	9%	42%	80%	50%	3%	13%
Klimaatverandering	30%	22%	72%	19%	3%	7%	57%	69%
Armoede(bestrijding) / sociale voorzieningen	28%	10%	46%	34%	27%	25%	26%	37%
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	22%	40%	7%	25%	30%	29%	8%	13%
Economie/ overheidsfinanciën	14%	28%	4%	15%	8%	18%	15%	5%
Normen en waarden	12%	14%	6%	13%	9%	11%	6%	4%
Onderwijs	11%	14%	18%	6%	2%	6%	32%	11%
Polarisatie	9%	10%	13%	7%	4%	4%	9%	7%
Inspraak en democratie	6%	2%	3%	7%	6%	15%	4%	0%
Natuur	6%	3%	14%	3%	4%	1%	5%	35%
Europese Unie	6%	2%	4%	3%	11%	1%	8%	3%
Bestuurscultuur	6%	2%	7%	13%	2%	14%	7%	3%
Landbouw	5%	4%	3%	3%	6%	12%	0%	11%
Defensie	5%	12%	2%	7%	3%	5%	0%	2%
Leefbaarheid in de wijken	4%	6%	2%	5%	6%	5%	4%	0%
Ethische zaken (euthanasie, abortus, homohuwelijk, etc.)	4%	2%	4%	1%	1%	0%	15%	9%
Werkgelegenheid	3%	4%	1%	6%	1%	5%	12%	1%
Tegengaan van discriminatie	3%	3%	6%	1%	1%	0%	0%	1%
Anders	3%	2%	3%	2%	2%	3%	6%	5%
Weet ik niet	1%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%
n =	1.959	214	299	232	109	102	48	66

Tabel 2.8: Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u?
Drie antwoorden mogelijk. Naar huidige politieke voorkeur. Basis: allen (n=1.959).

	Totaal	POLITIEKE VOORKEUR				
		CDA	SP	CU	SGP	Volt
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	42%	25%	60%	46%	36%	58%
Gezondheidszorg	38%	36%	54%	33%	23%	8%
Immigratie / asiel	35%	15%	20%	10%	40%	2%
Klimaatverandering	30%	27%	27%	31%	9%	71%
Armoede(bestrijding) / sociale voorzieningen	28%	24%	55%	36%	20%	19%
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	22%	31%	18%	14%	25%	9%
Economie/ overheidsfinanciën	14%	21%	8%	8%	16%	13%
Normen en waarden	12%	38%	6%	30%	30%	2%
Onderwijs	11%	9%	5%	8%	2%	6%
Polarisatie	9%	14%	9%	19%	11%	18%
Inspraak en democratie	6%	2%	3%	1%	4%	4%
Natuur	6%	2%	2%	5%	5%	7%
Europese Unie	6%	6%	0%	10%	0%	33%
Bestuurscultuur	6%	8%	3%	7%	16%	12%
Landbouw	5%	12%	7%	4%	10%	5%
Defensie	5%	2%	4%	2%	14%	1%
Leefbaarheid in de wijken	4%	8%	2%	3%	0%	4%
Ethische zaken (euthanasie, abortus, homohuwelijk, etc.)	4%	1%	1%	7%	36%	6%
Werkgelegenheid	3%	5%	0%	1%	0%	4%
Tegengaan van discriminatie	3%	9%	5%	1%	0%	8%
Anders	3%	0%	2%	3%	0%	0%
Weet ik niet	1%	0%	2%	5%	0%	0%
<i>n =</i>	1.959	38	52	47	43	35

2.4 Tegenstellingen en compromissen

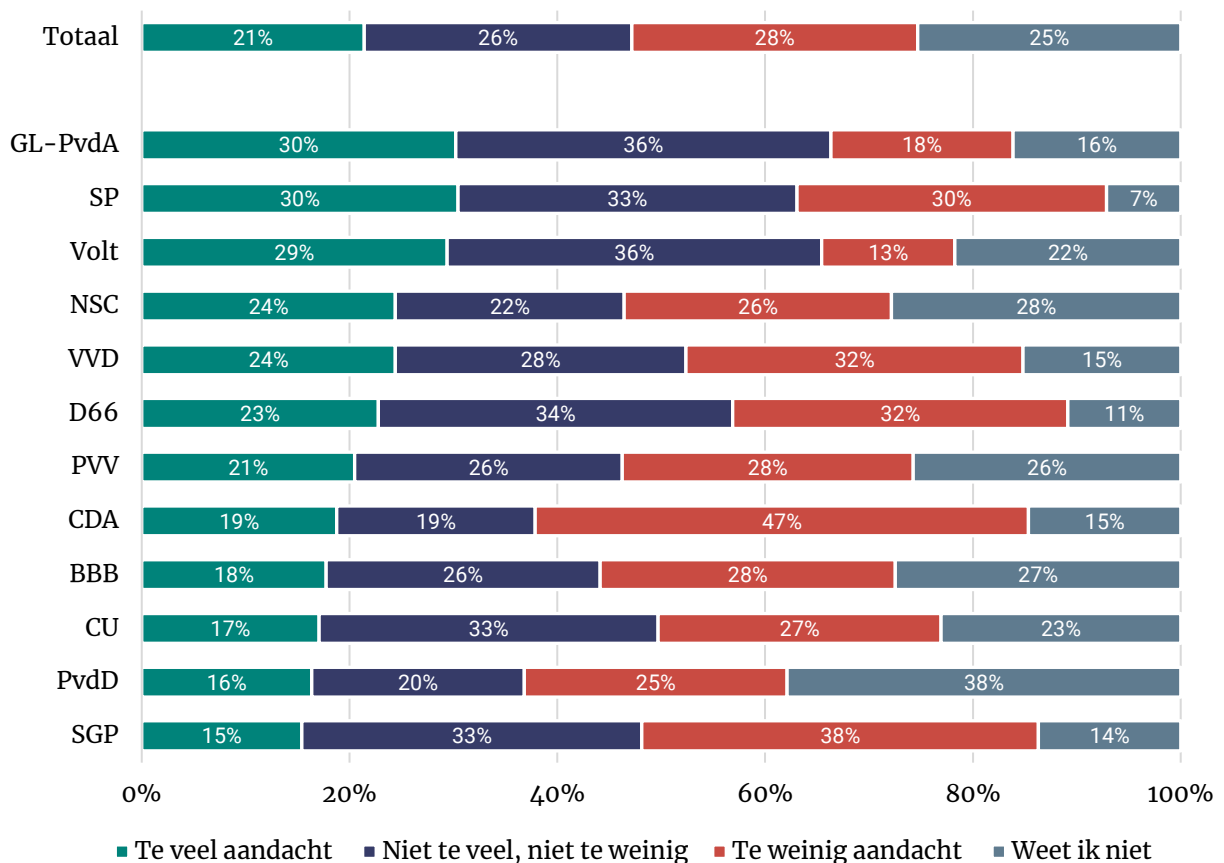
Aan het einde van de vragenlijst, dus nadat de inhoudelijke vragen over klimaat, stikstof, immigratie/asiel en inkomen, armoede en bestaanszekerheid zijn gesteld (hoofdstukken 3 t/m 6), legden we vragen voor over de verkiezingen en tegenstellingen.

Waar we eerder zagen dat maar liefst 79 procent zich zorgen maakt over *polarisatie in de samenleving*, zien we bij de vraag ‘wordt er in de verkiezingscampagne te veel of te weinig aandacht besteed aan de verschillen tussen politieke partijen?’ een zeer verdeeld beeld: ruim een kwart (28%) vindt dat er te weinig aandacht is voor de verschillen, een vijfde (21%) vindt het juist te veel. Een kwart neemt een tussenpositie in en nog een kwart weet het niet. Kiezers van de links-progressieve partijen (GL-PvdA en Volt) vinden het – per saldo – vaker *te veel*, kiezers van rechtse en flankpartijen (VVD, CDA, PVV, BBB, SGP, PvdD) vinden het vaker *te weinig*. En kiezers van NSC en SP zijn perfect verdeeld over te veel en te weinig.

Jongeren (18-24 jaar) vinden het eerder te veel dan te weinig, ouderen (65+) eerder te weinig dan te veel. Ook lager opgeleiden zouden de verschillen graag meer uitgelicht zien (zie Tabel 2.9).

Figuur 2.3: Wat vindt u, wordt er in de verkiezingscampagne te veel of te weinig aandacht besteed aan de verschillen tussen politieke partijen?

Basis: allen (n=1.959).

Tabel 2.9: Wat vindt u, wordt er in de verkiezingscampagne te veel of te weinig aandacht besteed aan de verschillen tussen politieke partijen? Naar leeftijd en opleiding. Basis: allen (n = 1.959).

	NL	LEEFTIJD					OPLEIDING		
	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Midden	Hoger
Te veel	21%	27%	23%	20%	22%	20%	17%	20%	25%
Niet te veel, ook niet te weinig	26%	33%	22%	27%	26%	26%	23%	24%	30%
Te weinig	28%	13%	27%	23%	29%	34%	30%	29%	25%
Weet ik niet	25%	28%	28%	30%	23%	21%	30%	27%	21%

Media benadrukken de verschillen te veel. En te weinig

Gevraagd naar ‘waar dat aan ligt’ blijkt maar weer eens dat de media het hoe dan ook verkeerd doen. Van degenen die vinden dat er te veel aandacht is voor de verschillen zegt 64 procent: *de media leggen te veel nadruk op de verschillen*. Maar van de kiezers die te weinig aandacht voor de verschillen ervaren zegt 48 procent: *de media laten de verschillen onvoldoende zien*.

Ook vindt de helft van beide groepen dat *sommige politieke partijen of lijsttrekkers niet eerlijk laten zien wat ze echt vinden*. Respectievelijk 49 en 54 procent.

Dat het aan de inhoudelijke positionering van de partijen zelf ligt (*Politieke partijen verschillen te weinig van elkaar*) ziet een minderheid als de oorzaak: respectievelijk 15 en 34 procent.

Wel vindt 54 procent van degenen die te weinig nadruk op de verschillen ervaart dat dit komt doordat *politieke partijen de verschillen onvoldoende duidelijk maken*.

Tabel 2.10: Waarom te veel / te weinig?

Te veel aandacht aan voor verschillen. Waar ligt dat aan? (n=426)		Te weinig aandacht aan voor verschillen. Waar ligt dat aan? (n = 525)	
Media leggen te veel nadruk op de verschillen	64%	Sommige politieke partijen / lijsttrekkers laten niet eerlijk zien wat ze echt vinden	54%
Politieke partijen / lijsttrekkers leggen te veel nadruk op de verschillen	61%	Politieke partijen maken de verschillen onvoldoende duidelijk	54%
Sommige politieke partijen / lijsttrekkers laten niet eerlijk zien wat ze echt vinden	49%	Media laten de verschillen onvoldoende zien	48%
Politieke partijen verschillen te weinig van elkaar	15%	Politieke partijen verschillen te weinig van elkaar	34%
Anders	6%	Anders	6%
Weet ik niet	2%	Weet ik niet	1%

2.5 Tegenstellingen overbruggen

We legden kiezers de volgende tekst voor:

“Over een aantal thema’s bestaan grote tegenstellingen tussen politieke partijen. We zien dit vooral bij de thema’s klimaat, stikstof, migratie en verschillen tussen arm en rijk. Hoe meer punten u geeft, hoe belangrijker u het vindt dat problemen op dit onderwerp door de politieke partijen gezamenlijk worden opgelost. Als u 100 punten mag verdelen over deze vier thema’s, wilt u dan aangeven hoe belangrijk het is dat op deze onderwerpen tegenstellingen worden overbrugd?”

We zien dat het meeste belang wordt toegedicht aan migratie. Gemiddeld krijgt dit thema 30 punten. Jongeren tot en met 24 jaar noemen vaker klimaat, datzelfde geldt voor hoger opgeleiden. De leeftijdsgroep 25-34 noemt het vaakst verschillen tussen arm en rijk. Bij de andere opleidings- en leeftijdsgroepen komt migratie het duidelijkst naar voren.

Tabel 2.11: Als u 100 punten mag verdelen over deze vier thema’s, wilt u dan aangeven hoe belangrijk het is dat op deze onderwerpen tegenstellingen worden overbrugd?

Basis: allen (n=962). Getoond in figuur: gemiddelden.

	NL	LEEFTIJD					OPLEIDING		
	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Midden	Hoger
Klimaat	23,0	28,6	25,8	22,5	21,5	22,0	19,0	19,8	28,2
Stikstof	15,0	20,3	15,5	14,3	13,6	16,0	13,1	13,1	18,0
Migratie	30,4	21,2	25,1	31,4	34,2	30,4	32,7	33,7	26,0
Verschillen tussen arm en rijk	24,0	20,8	27,3	25,8	21,7	23,8	24,1	25,1	23,0
Aanpak niet nodig/weet niet	7,6	9,1	6,3	6,1	8,9	7,7	11,1	8,4	4,8

2.6 Bestuurscultuur, problemen oplossen en samenwerken

In onze politieke peiling uit oktober komt naar voren dat het vertrouwen in de overheid nog steeds erg laag is (33% heeft enig tot veel vertrouwen, 65% weinig tot geen).

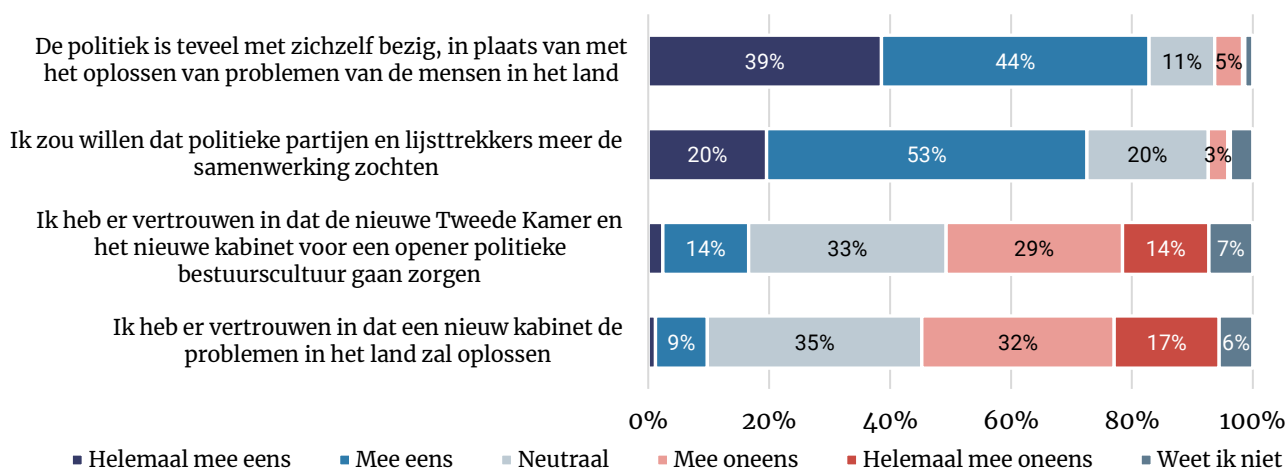
In dit onderzoek zien we dat ook de verwachtingen ten aanzien van de politiek laag zijn. Slechts 10 procent heeft er *vertrouwen in dat een nieuw kabinet de problemen in het land zal oplossen* en maar 17 procent verwacht *dat de nieuwe Tweede Kamer en het nieuwe kabinet voor een opener politieke bestuurscultuur gaan zorgen*. In mei 2021 (zie ook figuur 2.5) was dit 27 procent. Ook al laag, maar nu dus nog verder gedaald.

Maar liefst 83 procent vindt dat de *politiek teveel met zichzelf bezig is, in plaats van met het oplossen van problemen van de mensen in het land*. Ook in mei 2021 lag dit aandeel hoog (80%), in januari 2022 was het iets gedaald (68%), maar nu is het dus gestegen naar 83 procent.

Bijna driekwart (73%) zegt: *Ik zou willen dat politieke partijen en lijsttrekkers meer de samenwerking zochten*.

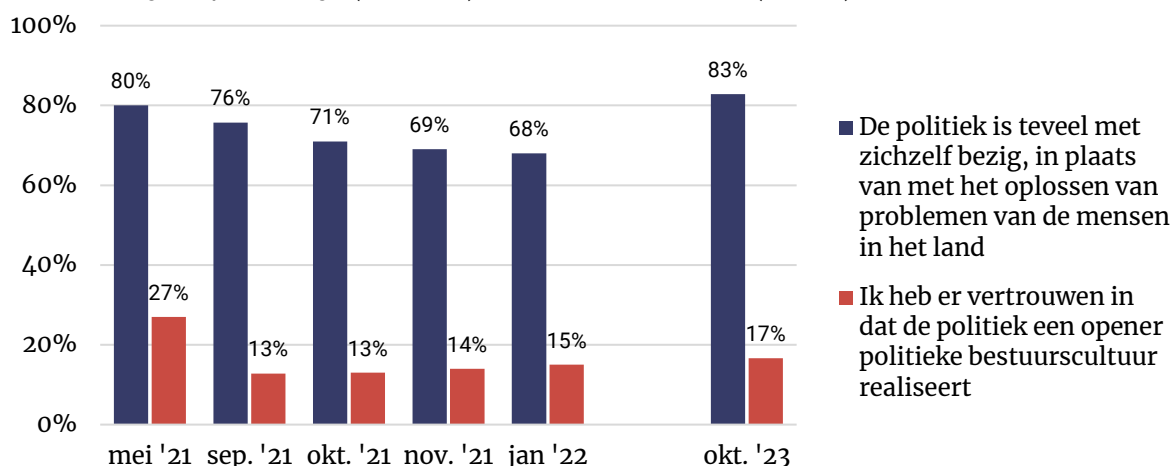
Figuur 2.4: In hoeverre bent u het eens of oneens met de onderstaande stellingen?

Basis: allen (n= 962).

Figuur 2.5: In hoeverre bent u het eens of oneens met de onderstaande stellingen?

Getoond in figuur: percentage (helemaal) mee eens. Basis: allen (n= 962).

Wantrouwen en lage verwachtingen over de hele linie

Het is opvallend hoe weinig de bevolkingsgroepen van elkaar verschillen als het gaat om deze oordelen en verwachtingen. Van jong tot oud, van lager tot hoger opgeleid: een ruime meerderheid vindt dat de politiek teveel met zichzelf bezig is en verwacht niet dat ze in staat is de grote problemen op te lossen.

Tabel 2.12: In hoeverre bent u het eens of oneens met de onderstaande stellingen?

Getoond in tabel: percentage (helemaal) mee eens. Basis: allen (n= 962).

	NL	LEEFTIJD					OPLEIDING		
	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Midden	Hoger
De politiek is teveel met zichzelf bezig, in plaats van met het oplossen van problemen van de mensen in het land	83%	81%	75%	80%	87%	87%	84%	87%	78%
Ik zou willen dat politieke partijen en lijsttrekkers meer de samenwerking zochten	73%	63%	68%	68%	75%	79%	74%	70%	74%
Ik heb er vertrouwen in dat de nieuwe Tweede Kamer en het nieuwe kabinet voor een opener politieke bestuurscultuur gaan zorgen	17%	8%	17%	17%	16%	18%	20%	17%	15%
Ik heb er vertrouwen in dat een nieuw kabinet de problemen in het land zal oplossen	10%	10%	10%	11%	9%	9%	13%	9%	9%
n =	962	32	125	184	311	310	236	326	400

Tabel 2.13: In hoeverre bent u het eens of oneens met de onderstaande stellingen?

Getoond in tabel: percentage (helemaal) mee eens. Basis: allen (n= 962).

	Totaal	POLITIEKE VOORKEUR				
		VVD	PVV	GL-PvdA	BBB*	NSC
De politiek is teveel met zichzelf bezig, in plaats van met het oplossen van problemen van de mensen in het land	83%	79%	97%	72%	93%	89%
Ik zou willen dat politieke partijen en lijsttrekkers meer de samenwerking zochten	73%	79%	62%	80%	63%	69%
Ik heb er vertrouwen in dat de nieuwe Tweede Kamer en het nieuwe kabinet voor een opener politieke bestuurscultuur gaan zorgen	17%	11%	13%	20%	33%	26%
Ik heb er vertrouwen in dat een nieuw kabinet de problemen in het land zal oplossen	10%	8%	9%	14%	16%	10%
n =	962	98	56	144	48	113

*Indicatief vanwege een laag aantal waarnemingen (n < 50).

Contactgegevens

I&O Research Enschede

Zuiderval 70

Postbus 563

7500 AN Enschede

053 - 200 52 00

KVK-nummer 08198802

info@ioresearch.nl

www.ioresearch.nl

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55

1019 GM Amsterdam

020 - 308 48 00

info@ioresearch.nl

www.ioresearch.nl